

## Reflexia národnej a európskej identity v novom tisícročí

# Informačný list č. 2

TEORETICKÝ A EMPIRICKÝ VÝSKUM IDENTITY OD ROKU 1989



## 1 Popis projektu a ciele

Projekt spája partnerov z Nemecka, Českej a Slovenskej republiky, aby porovnali svoje skúsenosti so vzdelávaním v oblasti európskej a národnej identity a spoznali najnovší vývoj, ktorý môžu využiť vysokoškolskí učitelia a učitelia stredných škôl. Dlhodobým cieľom je účasť mladých ľudí na aktívnom občianstve EÚ. Konkrétnym cieľom je vyučovať zvolené témy na univerzitnej úrovni vysoko inovatívnym spôsobom s využitím informačných a komunikačných technológií (IKT). Napríklad rôzne pohľady na národnú a európsku identitu sa spájajú v príležitostiach vzdelávania na virtuálnej 3D platforme „Kitely“.

Tento druhý informačný list na začiatku popisuje celkový vývoj identity v Európe od roku 1989 pred uvedením konkrétnych kontextov a premien v krajinách Slovenskej republiky, Českej republiky a Nemecka.

## 2 Európa a európska identita



Z kultúrno-sociologického hľadiska je európska identita definovaná ako „anspruchsvoller Spezialfall jeglicher ‚kollektiver Identität‘“ (Forchtner a Eder 2017:79) (angl. „challenging special case of ‚collective identity‘“). Tento výraz sa vzťahuje na „jene Geschichten, die EuropäerInnen über sich selbst erzählen. Es sind Erzählungen, mit denen sie sich selbst beschreiben, abgrenzen und ihre Umwelt wahrnehmen“ (ibid.) (angl. „tie príbehy, ktoré o sebe Európania rozprávajú. Sú to príbehy, prostredníctvom ktorých sa Európania opisujú a rozlišujú a vnímajú svoje prostredie“). Cerutti (2009) považuje európsku identitu za nevyhnutnú pre legitimizáciu Európskej únie (EÚ). Vytvorenie takejto identity však sprevádzajú rôzne ťažkosti, od nízkej „viditeľnosti“ EÚ v každodennom živote až po rozdelenie napr. kontextu (Cerutti 2009) k otázkam lojality (Carey 2002).

Od 80. rokov 20. storočia sa realizovalo niekoľko veľkých projektov, ktoré prispeli k konzistentnejšej politickej štruktúre EÚ, napr. Schengenská dohoda (1990), zavedenie jednotného európskeho trhu (1986) a neskôr aj euro (1999/2002). Tie však spočiatku len čiastočne viedli k širšiemu formovaniu európskej identity. Na prelome tisícročí to boli najmä ľudia z vyšších spoločenských vrstiev, ktorí sa viac stotožňovali s EÚ. V roku 2004 sa iba 12,7 % občanov EÚ identifikovalo ako primárne Európanov. Ďalších 43,3 % sa stotožnilo predovšetkým s svoju národnú identitu, ale aspoň čiastočne ako európsku. (Fligstein, Polyakova a Sandholtz 2012). Nová publikácia Európskej komisie ilustruje vývoj týkajúci sa identifikácie ako občana EÚ v rokoch 2010 až 2021. Hoci je zmena pomalá, trend je stúpajúci: Zatiaľ čo v roku 2010 sa 62 % respondentov vnímalo ako celkom alebo čiastočne ako občania EÚ, v zime 2020/21

sa toto číslo už zvýšilo na 74 %. Napriek tomu sa stále len 60 % opýtaných cíti spojených s EÚ v porovnaní s 92 % tých, ktorí sa cítia byť prepojení so svojou domovskou krajinou (Európska komisia a Kantar 2021). Európska identita teda nenahradila národnú identitu, ale v mnohých prípadoch obe do určitej miery koexistujú.

### 3 Súvislosti a vývoj v jednotlivých krajinách

V jednotlivých krajinách došlo k rôznemu vývoju v závislosti od kontextu a okolností špecifických pre danú krajinu. Tieto sú uvedené nižšie pre účastníkov projektu Slovensko, Českú republiku a Nemecko.

#### 3.1 Slovenská republika



Láštiová a Bianchi (2003) označujú pád komunistického režimu v roku 1989, oddelenie Československa a vznik Slovenskej republiky v roku 1993, ako aj vstup do EÚ v roku 2004 za dôležité spoločensko-politické faktory, ktoré ovplyvnili transformáciu identity v slovenskom priestore od roku 1989. Veľká časť literatúry zaoberajúcej sa premenami identity v slovenskom priestore odvtedy odkazuje na 90. a 20. roky 20. storočia.

Štúdie z 90. rokov a z prelomu tisícročí ukazujú, že európska identita v tom čase ešte nevznikla; ľudia mali tendenciu identifikovať sa s miestnymi, regionálnymi a národnými subjektmi. Vtedy sa slovenské údaje väčšinou porovnávali s údajmi o Českej republike. Medzi týmito dvoma krajinami sa sotva dali identifikovať rozdiely. Namiesto toho bola väčšina rozdielov medzigeneračných. Najsilnejšia identifikácia s nadnárodnými entitami (Európa, svet) bola zistená u mladých ľudí do 25 rokov, ktorí predpovedali silnejšiu tendenciu k nej pre budúce generácie (Bačová a Výrost 1996; Frankovský 2000; Frankovský a Bolfíková 1996). Zdá sa, že určitý vplyv mala aj úroveň vzdelania, pričom absolventi vysokých škôl sa viac stotožňovali s makrosociálnymi jednotkami (Frankovský 2001).

Okrem toho sa výskum európskej identity zameriava na mladé generácie; u nich sa zvyrazňujú rozdiely medzi krajinami, ako aj medzi slovenskou väčšinovou spoločnosťou a menšinami (Borecká a Pflichtová 1998; Homišinová 1999; Pflichtová 1991). Napríklad v 90. rokoch Bačová a Ellis (1996) uskutočnili štúdiu o vnímaní národa a etnicity medzi študentmi škôl a vysokých škôl na Slovensku a v Spojenom kráľovstve (Spojené kráľovstvo). Konštatujú, že príslušníci slovenskej väčšinovej spoločnosti vnímajú „národ“ obzvlášť pozitívne, vytvárajú úzke prepojenie medzi štátnou a národnou identitou a podobne ako maďarská menšina prikladajú veľký význam jazyku. V roku 2002/03 sa v rámci projektu „Orientácie mladých mužov a žien na občianstvo a európsku identitu“ (SÚ SAV 2002-2004) uskutočnil výskum európskej identity medzi 18- až 24-ročnými vo viacerých krajinách. Ukazuje sa, že slovenskí účastníci z Bratislavy pripisujú občianstvu EÚ vyššiu hodnotu ako občianstvo EÚ porovnávacej skupiny z Prahy/Českej republiky a majú veľké nádeje na život v EÚ. Nikischer (2013) sa v novšej štúdii zaoberá okrem iného aj vzťahom Slovákov k územným entitám. Navrhuje, aby sa prelínali tri úrovne územnej identity: nadnárodná (EÚ), národná (Slovensko) a subnárodná (regionálna, lokálna).

Proces identifikácie s Európou skomplikovali v 90. rokoch politické procesy, najmä rozpad bipolárneho svetového systému a Československa a sprievodný vzostup nacionalistických myšlienok. Vstup do EÚ, sloboda hraníc a generačné výmeny teraz vedú k zmenám identít, najmä smerom k väčším spoločenským jednotkám. Tieto predpoklady je potrebné overiť ďalším výskumom.

### 3.2 Česká republika



Podobne ako v prípade Slovenska, najvýznamnejšími udalosťami pre Českú republiku z hľadiska identity a jej vývoja od roku 1989 boli pád komunistického režimu v roku 1989, rozdelenie Československa a vznik Českej republiky v roku 1993. ako pri vstupe krajiny do EÚ v roku 2004.

Česká národná identita bola v novodobých dejinách najmä pod nemeckým, slovenským a ruským vplyvom a formovala sa prostredníctvom vzťahov s nimi. Skladá sa z rôznych aspektov. Aby sme boli považovaní za „Čecha“, musí spĺňať určité kritériá. Medzi najdôležitejšie patrí narodiť sa a žiť v českej oblasti, mať českých rodičov, hovoriť po česky (ako materinský jazyk) a mať české občianstvo (Vlachová a Řeháková 2004a:16ff). Za plnohodnotných Čechov sa už nepovažujú ani ľudia, na ktorých sa vzťahujú všetky ostatné kritériá, ale žijú trvalo v zahraničí (Kandert 2000). Dôležitou súčasťou českej národnej identity je identifikácia s českým národným územím (Vlachová und Řeháková 2004a:20f). Národná hrdosť ako súčasť národnej identity, ktorú si ľudia môžu rozvíjať vo vzťahu k svojej krajine na základe individuálnych a národných úspechov – napríklad v oblasti politiky, vedy, ekonomiky, športu, umenia a literatúry – pociťujú Česi len v menšom rozsahu (Vlachová a Řeháková 2004a:22–25; Vlachová a Řeháková 2004b).

Čo sa týka európskej identity, Hubálek, Lincényi a Staněk (2018) v štúdiu o postojoch českých a slovenských študentov a učiteľov zisťujú, že českí účastníci majú vo väčšine prípadov menej pozitívne postoje k občianstvu EÚ a európskej identite, sú menej hrdí na svoje občianstvo EÚ, sú voči aktivitám EÚ skeptickejší ako slovenská porovnávacía skupina. Na druhej strane sú českí účastníci celkovo veľmi hrdí na členstvo Českej republiky v EÚ a na aktivity krajiny v rámci nej. Intenzívnejšie vzdelávanie českých študentov v oblasti občianstva EÚ by tak mohlo viesť k pozitívnejšiemu vzťahu k nemu a európskej identite.

### 3.3 Spolková republika Nemecko



Pre rozvoj identity po roku 1989 v Nemecku bolo formatívne znovuzjednotenie v roku 1990 a spôsob, akým sa uskutočnilo. Zjednotenie sa uskutočnilo formou pristúpenia Nemeckej demokratickej republiky (NDR) k Spolkovej republike Nemecko (SRN). Politické, ekonomické a sociálne štruktúry boli prispôbené tým západnému Nemecku, čo znamenalo pre východonemecké obyvateľstvo obdobie prispôbenia sa. Sťažila to hospodárska kríza: Jedným z dôsledkov reštrukturalizácie bolo hromadné prepúšťanie (Herbert 2017:1147). S prácou odpadla aj časť spoločenského života, pretože v NDR ako pracujúcej

spoločnosti bol spoločenský život čiastočne organizovaný prácou. Stratou bezpečnosti a stability sa identita bývalých občanov NDR znehodnotila a stala sa krehkou; Európska identita nehrala žiadnu rolu. Západonemecké obyvateľstvo vnímalo túto fázu inak: Pre nich sa takmer nič nezmenilo. Vnímanie znovuzjednotenia sa často spájalo so solidárnym príplatkom; kríza však nebola badateľná. Na Západe boli sťažnosti východných Nemcov vnímané ako kňučanie („Jammerossi“; urážlivá západonemecká prezývka pre východných Nemcov analogicky preložiteľná ako „fňukaní východní Nemci“ v angličtine); Na druhej strane na východe sa ľudia cítili povýšenecky, ba dokonca zbavení volebného práva („Besserwessi“; urážlivá východonemecká prezývka pre západných Nemcov analogicky preložiteľná ako „západní Nemci, ktorí si myslia, že sú niečo lepšie“ v angličtine) (Herbert 2017).

V štúdiu o „Generácii 1975“ bolo vypočutých 26 súčasných svedkov z Berlína, Brandenburska a Bádenska-Württemberska, ktorí mali 14 rokov, keď padol Berlínsky múr. Je zrejme, že vyššie uvedené rozdielne vnímanie sa v súvislosti s príslušnou generáciou zmenilo len málo. Identita opýtaných je naďalej ovplyvňovaná ich vlastným odlišným vnímaním, ako aj skúsenosťami ich rodičov (Bertram 2020).

Projekt nadácie Körber-Stiftung (2020) sa zaoberá východonemeckými a západonemeckými „post-prechodovými deťmi“ narodenými v rokoch 1989 až 94. 30 účastníkov vytvára iný obraz: Pridelenie východnému a západnému Nemecku stále hrá úlohu, ale jeho význam klesá. Keďže vyrastal v zjednotenom Nemecku, zameriava sa na spoločné črty a uprednostňuje sa výraz „Generation Gesamtdeutschland“ (angl. „generácia celého Nemecka“). Svoju vlastnú identitu vnímajú ako regionálnu alebo európsku; národná identita je menej dôležitá. Treba však poznamenať, že ide o elitný projekt: Všetci účastníci sa v detstve zúčastnili historickej súťaže, väčšina z nich študovala na vysokej škole a sú zamestnaní. Tu nakreslený obrázok kontrastuje s inými identitami, ktoré koexistujú v Nemecku.

#### 4 Záver

Celkovo sa ukazuje, že národná identita je dôležitým faktorom vo vývoji európskej identity a že zohráva obrovskú úlohu pri vysvetľovaní postojov k EÚ. Štúdia Careyho (2002) ukazuje, že keď si občan členského štátu EÚ vybudoval silnú národnú identitu, podpora európskej integrácie a európskej identity je nižšia. Dôvodom je konflikt záujmov a otázky týkajúce sa nezávislosti: EÚ prijala niektoré charakteristiky, ktoré historicky patrili národom/štátom, ako napríklad vlajka, štátna hymna, mena, národná banka, parlament a zákony. Národná, ako aj európska identita je veľmi zložitá; jedno bez druhého nemôže existovať (Delanty 1998; Kersbergen 2000).

Pri detailnejšom pohľade na tri krajiny možno badať rozdiely na národnej úrovni v tom, že v Nemecku možno nájsť výraznejšiu európsku identitu ako v Česku a na Slovensku. Ak sa však pozrieme na jednotlivé krajiny s kvalitatívnymi návrhmi, je zrejme, že dôležitými znakmi ovplyvňujúcimi formovanie kolektívnych identít je aj postavenie menších alebo väčšiny, imigrantov alebo „dlho etablovaných“, vládcov či utláčaných.

### Použitá literatúra:

- 1) Bačová, Viera, and Patricia Ellis. 1996. "Cultural-Political Differences in Perception of Ethnic Concepts in Central-Eastern and Western Europe." Pp. 145–68, in *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*, edited by G. M. Breakwell and E. Lyons. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- 2) Bačová, Viera, and Jozef Výrost. 1996. "Medzigeneračné súvislosti sociálnej identity vybranej vzorky obyvateľov Slovenska." Pp. 141–57, in *Historická pamäť a identita*, edited by V. Bačová. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- 3) Bertram, Christiane. 2020. "'Generation 1975 – Mit 14 ins neue Deutschland': Blick vom Osten und Westen in die deutsche Teilungsgeschichte." *Bürger & Staat* 2020(1/2 Vereint nach drei Jahrzehnten?):81–88. Retrieved December 5, 2021 ([https://www.buergerundstaat.de/1\\_2\\_20/30\\_jahre\\_einheit.pdf](https://www.buergerundstaat.de/1_2_20/30_jahre_einheit.pdf)).
- 4) Borecká, Oľga, and Jana Pflichtová. 1998. "Reflexia národnej identity v meniacej spoločnosti." *Československá psychologie* 42(2):126–43.
- 5) Carey, Sean. 2002. "Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?" *European Union Politics* 3(4):387–413. doi:10.1177/1465116502003004001.
- 6) Cerutti, Furio. 2009. "Warum sind in der Europäischen Union politische Identität und Legitimität wichtig?" Pp. 249–67 in *SpringerLink Bücher, Europäische Identität als Projekt: Innen- und Außensichten*, edited by T. Meyer and J. Eisenberg. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- 7) Delanty, G. 1998. "Social Theory and European Transformation: Is there a European Society?" *Sociological Research Online* 3(1):103–17. doi:10.5153/sro.156.
- 8) European Commission, and Kantar. 2021. *European Citizenship: Report*. Standard Eurobarometer. 94, Winter 2020–2021. European Commission, Directorate General for Communication. Retrieved October 14, 2021 (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4f8f3456-32e4-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>).
- 9) Fligstein, Neil, Alina Polyakova, and Wayne Sandholtz. 2012. "European Integration, Nationalism and European Identity." *Journal of Common Market Studies* 50(1):106–22. doi:10.1111/j.1468-5965.2011.02230.x.
- 10) Forchtner, Bernhard, and Klaus Eder. 2017. "Europa erzählen: Strukturen Europäischer Identität." Pp. 79–100 in *SpringerLink Bücher, Europäische Identität in der Krise?: Europäische Identitätsforschung und Rechtspopulismusforschung im Dialog*, edited by G. Hentges, K. Nottbohm, and H.-W. Platzer. Wiesbaden: Springer VS.
- 11) Frankovský, Miroslav, and Eva Bolfíková. 1996. "Rozdiely vo vnímaní identity vo vzťahu k určeným makrosociálnym útvarom na makroúrovni." Pp. 158–76, in *Historická pamäť a identita*, edited by V. Bačová. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- 12) Frankovský, Miroslav. 2000. "Posudzovanie identifikácie sa s makrosociálnymi útvarmi a vnímanie svojej príslušnosti k vlastnému národu." *Človeka spoločnosť* 3(1):20–25. Retrieved November 20, 2021 (<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=KSXMHQT3TGK94DHQ31PBC9BLE>).
- 13) Frankovský, Miroslav. 2001. "Úroveň ukončeného vzdelania a posudzovanie identity k makrosociálnym útvarom príslušníkmi majoritnej a minoritných spoločností." *Človeka spoločnosť* 4(2):7–15. Retrieved November 20, 2021 (<http://clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-4-rok-2001/2/studie-a-clanky/uroven-ukonceneho-vzdelania-a-posudzovanie-identity-k-makrosocialnym-utvarom-prislusnikmi-majoritnej-a-minoritnych-spolocenstiev/>).



- 14) Herbert, Ulrich. 2017. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. 2<sup>nd</sup> ed. München: C.H. Beck.
- 15) Homišinová, Mária. 1999. "Skúmanie miery osobnej i identifikácie príslušníkov majority a minority s makrosociálnymi útvarmi." *Človek a spoločnosť* 2(2):30–36. Retrieved November 20, 2021.
- 16) Hubálek, Tomáš, Marcel Lincényi, and Antonín Staněk. 2018. "A comparative analysis of pupils' and teachers' public opinion on European citizenship and European identity in the Czech Republic and the Slovak Republic." *Economic Annals-XXI* 171(5-6):50–56. doi:10.21003/ea.v171-08.
- 17) Kandert, Josef. 2000. "Sborník a analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky." Pp. 229–38, in *Sborník analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky*. Prague.
- 18) Kersbergen, Kees van. 2000. "Political Allegiance and European Integration." *European Journal of Political Research* 37(1):1–17 (<https://doi.org/10.1023/A:1007025301841>).
- 19) Körber-Stiftung. 2020. *Nachwendekinder: 30 Jahre Deutsche Einheit: Eine neue Generation fragt nach*. Hamburg. Retrieved December 5, 2021 (<https://www.koerber-stiftung.de/geschichtswettbewerb/alumnibereich/nachwendekinder>).
- 20) Láštiová, Barbara, and Gabriel Bianchi. 2003. "Identita, jej teórie a výskum v slovenskej sociálnej psychológii 1989 – 2001: (Research on identities in Slovak social psychology 1989-2001)." *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi* 47(5):405–23.
- 21) Nikischer, Richard. 2013. "Formovanie teritoriálnej identity Čechov a Slovákov." *Mladá veda* 1(2):10–23.
- 22) Plichtová, Jana. 1991. "Bilingvizmus a etnická identita." *Československá psychologie* 35(2):97–107.
- 23) SÚ SAV. 2002-2004. *SÚ SAV v Bratislave Mládež a európska identita január 2002 / október 2004*. Retrieved November 26, 2021 (<https://www.vyskummladeze.sk/vyskumy-katalog-dat/2002-2/mladez-a-europska-identita/>).
- 24) Vlachová, Klára, and Blanka Řeháková. 2004a. *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Edice Sociologické studie/Sociological Studies. 04:09. Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Retrieved December 10, 2021 (<https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/2004-9.pdf>).
- 25) Vlachová, Klára, and Blanka Řeháková. 2004b. "Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě." *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review* 40(4):489–508. Retrieved December 10, 2021 (<https://www.jstor.org/stable/41132050>).